

Het universele recht om adem te halen

De Achille Mbembe Challenge nodigt scholieren en studenten uit een idee of oplossing te bedenken die bijdraagt aan een meer gelijkwaardige en rechtvaardige wereld voor iedereen, een eerlijkere verdeling van het recht om te ademen. Die oplossing kan van alles zijn: een podcast, een app, een kunstwerk, een ritueel, een video, een product, een campagne, een advies aan het museum of een minister, et cetera.

De centrale vraag van de wedstrijd luidt: Hoe waarborgen we het recht om te ademen voor iedereen, waar je ook leeft en wie je ook bent?

Dat ademen kun je letterlijk, maar ook figuurlijk opvatten. Het houdt ook in dat je toegang hebt tot je eigen verhalen en tradities; dat je niet verstikt wordt door andermans versie van jouw geschiedenis of technologische ontwikkeling; en dat iedereen dezelfde kans krijgt om zijn, haar of hun erfgoed te ervaren.

Deze ontwerpvraag wordt concreet gemaakt in de drie onderstaande casussen. Kies de casus die jou het meeste aanspreekt.

Casus 1: Verzet en klimaatrechtvaardigheid - Hoe ver mag je gaan?

Wat er aan de hand is

Klimaatverandering raakt niet iedereen op dezelfde manier. Rijke landen zoals Nederland en België hebben meer geld om zich aan te passen, maar ook hier merken we de gevolgen steeds meer. Mensen die het minst hebben bijgedragen aan het probleem – zoals inwoners van eilanden in de Stille Oceaan of boeren in Afrika – worden vaak het hardst getroffen. Voor hen is klimaatverandering geen ver-van-mijn-bed-show, maar dagelijkse realiteit met overstromingen, extreme droogte en voedseltekorten. Ook dieren en planten lijden onder klimaatverandering, wat weer hele ecosystemen bedreigt.

Dit onrecht roept belangrijke vragen op: wat kunnen we doen? En hoever mogen we in ons verzet gaan? Wist je bijvoorbeeld dat één retourvlucht naar Griekenland voor je zomervakantie ongeveer evenveel CO₂ uitstoot als een gemiddelde inwoner van Tanzania in vier of vijf jaar produceert? Dat laat zien hoe ongelijk de uitstoot van broeikasgassen is verdeeld.

Veel mensen maken zich zorgen over deze problemen. Sommigen komen in actie. Dit verzet kan verschillende vormen aannemen. Een paar voorbeelden:

- Klimaatmarsen organiseren zoals de scholierenstakingen;
- Meedoen aan een klimaatkamp;
- Protestborden maken en (online) actievoeren;

Het universele recht

om adem te halen

- Burgerlijke ongehoorzaamheid zoals wegen blokkeren;
- Meer radicale acties zoals het bekladden van gebouwen;

Sommige acties roepen lastige vragen op. Wanneer gaat klimaatactivisme te ver? En wie bepaalt eigenlijk wat 'te ver' is? Is het oké om de wet te overtreden voor een betere toekomst?

Wat we kunnen we leren van Achille Mbembe

Mbembe heeft veel nagedacht over verzet en rechtvaardigheid. Hij helpt ons deze vragen te onderzoeken. In zijn boek *Kritiek van de zwarte rede* analyseert hij wat hij 'emancipatoire geweld' noemt - momenten waarop onderdrukte groepen in opstand komen. Hij onderzoekt wanneer verzet nodig kan zijn om echte verandering teweeg te brengen. Maar in de bundel *Uitgang uit de lange nacht* waarschuwt Mbembe ook, verzet moet niet zelf nieuwe vormen van onrecht creëren. Hij pleit daarom voor 'reparatieve rechtvaardigheid': verzet dat niet alleen afbreekt, maar ook iets nieuws en beters opbouwt.

In zijn recente werk gebruikt Mbembe het begrip 'planetarium'. Hiermee bedoelt hij dat mensen en de aarde onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Hij vindt dat we anders moeten gaan denken. We moeten niet alleen rekening houden met landsgrenzen en economische winst, maar met het welzijn van de hele planeet.

Mbembe heeft kritiek op het Westerse denken dat natuur van cultuur, mens van dier, ontwikkeld van onderontwikkeld scheidt. Hij roept op tot planetair denken als alternatief voor onze huidige denkwijze. Planetair denken betekent onder meer:

- Alle leven is onderling afhankelijk;
- Schade aan ecosystemen raakt iedereen;
- Uitbuiting van natuur en uitbuiting van mensen werken volgens eenzelfde mechanisme.

Volgens Mbembe heeft het Westerse kapitalisme in navolging van het kolonialisme een orde gecreëerd die zowel mensen als natuurlijke hulpbronnen uitput. De wereld is verdeeld in gebieden waar mensen beschermd worden en gebieden waar mensen 'opofferbaar' zijn. Klimaatverandering maakt deze oneerlijke verdeling nog meer zichtbaar.

Voorbeelden

In Nederland en België zien we verschillende vormen van klimaatactivisme:

- Extinction Rebellion (XR) organiseert regelmatig wegblokkades, zoals op de A12 in Den Haag. Deelnemers blokkeren de weg door te gaan zitten en weigeren weg te gaan, ook als de politie hen sommeert. Ook veel jongeren doen hieraan mee.
- In 2022 plakten twee activisten van Just Stop Oil zich vast aan het schilderij *Het meisje met de parel* van Johannes Vermeer in het Mauritshuis in Den Haag. Het schilderij was

Het universele recht om adem te halen

beschermd door glas en raakte niet beschadigd, maar de lijst wel. Deze actie zorgde voor veel discussie.

Voorstanders zeggen: 'De klimaatcrisis is zó urgent dat we radicale acties nodig hebben om mensen wakker te schudden. Politici luisteren niet naar gewone demonstraties.'

Tegenstanders zeggen: 'Dit soort acties maakt mensen alleen maar boos en leidt af van de klimaatboodschap. Je wilt er geen steun mee.'

Ondertussen merken we dat de kosten en voordelen van klimaatbeleid ongelijk verdeeld zijn.

Sommige mensen kunnen zich zonnepanelen en elektrische auto's veroorloven, terwijl anderen moeite hebben om hun energierekening te betalen. Is dat eerlijk?

CHALLENGE - Eerlijk ademen

Ontwerpvraag

Hoe kunnen we voor het klimaat zorgen op een manier die goed is voor alle mensen, dieren én alle andere organismen?

Toelichting

Ontwerp een vernieuwende actie, product, campagne, kunstwerk of andere uiting die het recht om te ademen voor iedereen waarborgt, terwijl je tegelijkertijd de ethische grenzen van klimaatactivisme en solidariteit verkent. Klimaatverandering raakt niet iedereen op dezelfde manier. Hoe zorgen we dat iedereen evenveel recht op ademen heeft?

CASUS 2: Het Restitutiedilemma - Van wie zijn museumstukken?

Stel je voor: je gaat naar een museum en ziet prachtige voorwerpen uit Afrika, Azië of Zuid-Amerika. Maar hoe zijn die daar eigenlijk terechtgekomen? Veel van deze voorwerpen werden meegenomen tijdens de koloniale tijd, toen Nederland, België en andere Europese landen grote delen van de wereld overheersten. Soms werden ze gekocht of als geschenk gegeven, maar vaak werden ze ook gestolen of onder dwang afgepakt.

Nu vragen steeds meer landen en gemeenschappen deze voorwerpen terug. Maar is dat zo simpel? Hieronder drie voorbeelden die laten zien hoe ingewikkeld dit kan zijn.

Voorbeelden

De Benin Bronzen

In 1897 vielen Britse soldaten het koninkrijk Benin aan (in het huidige Nigeria). Ze namen duizenden prachtige bronzen beelden en kunstwerken mee, die nu in musea over de hele wereld liggen, ook in Nederland en België.

Het universele recht om adem te halen

Vergelijk het met dit scenario: stel je voor dat iemand je telefoon steelt. Jaren later zie je diezelfde telefoon in de winkel van iemand anders. Ook al heeft de huidige eigenaar de telefoon netjes gekocht, het blijft jouw gestolen telefoon. Zou jij die niet terug willen?

Nigeria vraagt al jaren om teruggave van deze kunstwerken, die voor hun cultuur en geschiedenis enorm belangrijk zijn. Sommige Europese musea zijn inmiddels begonnen met het teruggeven van deze bronzen beelden (waaronder Nederland).

De Dubois-collectie

Een ander voorbeeld is de Dubois-collectie in het museum Naturalis in Leiden. Deze verzameling bevat fossielen van de 'Java-mens', een belangrijke ontdekking voor het begrijpen van de menselijke evolutie. De Nederlandse wetenschapper Eugène Dubois groef deze fossielen eind negentiende eeuw op in Indonesië, toen nog een Nederlandse kolonie.

Die fossielen zijn geen kunst of religieus voorwerp, maar hebben vooral wetenschappelijke waarde. Indonesië wil deze fossielen terug, maar er rijzen vragen: Wie kan het beste voor deze kwetsbare stukken zorgen? Waar kunnen wetenschappers er het beste onderzoek naar doen? En zijn fossielen wel vergelijkbaar met culturele voorwerpen?

Afrika-museum in Berg en Dal

Eerherstel is niet alleen een kwestie van 'houden of teruggeven'. In 2020 liep de Congolese activist Emery Mwazulu Diyabanza het Afrika Museum in Berg en Dal binnen. Hij pakte een Afrikaans beeld van zijn sokkel en zei dat hij het mee terug naar Afrika nam als protest. Is dit diefstal of een legitieme manier om aandacht te vragen voor onrecht?

Tegenwoordig zoeken we vaak naar creatieve oplossingen zoals:

- Gedeeld eigenaarschap - Het object blijft afwisselend in verschillende landen;
- Tijdelijke bruikleen - Het object reist tussen musea wereldwijd;
- Digitale kopieën - 3D-scans kunnen wereldwijd gedeeld worden;
- Samenwerking - Musea en herkomstlanden werken samen aan tentoonstellingen en onderzoek.

Vergelijk het met een gedeelde voogdij na een scheiding: ouders delen de verantwoordelijkheid voor hun kind, ook al wonen ze niet meer samen. Zo zouden landen en musea ook kunnen samenwerken als gezamenlijke hoeders van erfgoed.

Of denk aan geleende spullen: als je iets leent van een vriend maar het niet teruggeeft, blijft het dan altijd van jou? Of denk aan een erfstuk: voor jou het misschien een persoonlijke betekenis, maar voor een ander familielid vooral financiële waarde.

Wat we kunnen leren van Achille Mbembe

Mbembe heeft interessante ideeën die ons helpen om na te denken over cultuur en geschiedenis. Volgens hem moeten we cultuur niet zien als iets dat maar van één land of groep mensen is, maar van de hele mensheid. We delen allemaal in elkaars verhalen en geschiedenis.

Het universele recht om adem te halen

Dit betekent dat culturele voorwerpen zoals kunst, beelden of historische objecten eigenlijk van ons allemaal zijn. Ze vertellen het verhaal van de mensheid als geheel.

Tegelijk erkent Mbembe dat er grote schade is ontstaan toen koloniale machten culturele voorwerpen wegnamen uit andere landen.

Wanneer belangrijke culturele voorwerpen werden weggehaald, werden mensen losgekoppeld van hun eigen geschiedenis en identiteit. Stel je voor dat iemand plotseling belangrijke foto's van jouw familie zou wegnemen – dan mis je een stuk van je eigen verhaal!

Door voorwerpen weg te nemen, kregen koloniale machten controle over de vraag wiens verhalen en geschiedenis van belang zijn. Sommige verhalen werden bewaard en getoond, andere werden vergeten of vernietigd. Mbembe vindt dat echte vrijheid en respect alleen mogelijk zijn als we erkennen dat alle culturen gelijkwaardig zijn. Iedereen heeft recht op zijn eigen erfgoed en verhalen.

CHALLENGE - eigen én gezamenlijk erfgoed

Ontwerpvraag

Bedenk een creatieve oplossing voor het vraagstuk van (koloniale) roofkunst. Zoek een oplossing die recht doet aan Mbembes denken en de gedeelde verantwoordelijkheid voor en erkenning van historisch onrecht.

Toelichting

Iedereen heeft recht op hun eigen erfgoed en verhalen. Musea zitten vol met spullen die ooit werden 'meegenomen' uit andere landen. Nu willen landen hun erfgoed terug. Alleen: wie bepaalt van wie iets is? En hoe los je dat eerlijk op? Of, met andere woorden, hoe zorgen we dat iedereen evenveel recht op ademen heeft? Ontwerp een innovatieve actie, product, campagne of kunstwerk die het recht om te ademen voor iedereen waarborgt, terwijl je tegelijkertijd de ethische grenzen van restitutie (roofkunst) verkennt.

Casus 3 - Digitale kolonisatie - is er een alternatief voor het verhaal van big tech bedrijven?

De huidige technologische ontwikkelingen vormen over het algemeen een voortzetting van de koloniale erfenis waarin land, hulpbronnen en rijkdom werden veroverd of geroofd. Tegenwoordig gaat het niet zozeer om de annexatie van geografische gebieden zoals in de koloniale tijd, maar vooral om de virtuele ruimte. Die wordt geclaimd door een beperkt aantal multinationals. Zij

Het universele recht om adem te halen

bezitten de data, hardware en software en vormen een monopolie, de zogeheten GAFAM (Google, Amazon, Facebook, Apple en Microsoft).

Digitaal kolonialisme gaat gepaard met de uitbuiting van menselijke en niet-menselijke soorten en de commercialisering van alle mogelijke levensvormen aan de hand van data. Deze technologische ontwikkeling wordt meestal gepresenteerd als een onomkeerbaar, niet te stuiten proces. Andere benaderingen van en omgang met grondstoffen worden (negatief) gelabeld als 'primitief', 'magisch' of 'spiritueel'.

Voorbeelden

In de mainstream geschiedenis van de technologie beschouwt men bijvoorbeeld de Pyramiden van Gizeh als een technologisch hoogstandje, terwijl zij het product zijn van een dode cultuur. Maar wortelbruggen, die in Noord-India nog steeds worden gebouwd, worden in de geschiedschrijving over het hoofd gezien.

Met deze casus willen we vergeten, premoderne technologische praktijken onderzoeken en ze actualiseren voor onze huidige samenleving. Hoe kunnen die praktijken onze beeld van technologie verrijken en bijstellen?

Wat we kunnen leren van achille Mbembe

In zijn boek *Kritiek van de Zwarte Rede* introduceert Mbembe het concept 'necropolitiek'. Dat begrip gaat over de macht om te bepalen wiens verhalen, cultuur en geschiedenis mogen bestaan of verdwijnen. Mbembe stelt dat echte vrijheid alleen mogelijk is als we erkennen dat alle menselijke culturen gelijkwaardig zijn en recht hebben op hun eigen erfgoed en verhalen.

In *Brutalisme* richt Mbembe zich op de destructieve krachten van het kapitalisme. In ons digitale tijdperk is de mensheid inmiddels gemechaniseerd en machines gehumaniseerd. Die vermenging van het natuurlijke en het kunstmatige vormt volgens Mbembe een existentiële, planetaire bedreiging. Toch is de boodschap van Mbembe ook hoopvol. Hijzelf put hoop uit wat hij 'het Afrikaans archief' noemt. Afrikaanse kunst en artefacten bieden een ander, animistisch perspectief, waarin de mens en de aarde niet zonder elkaar kunnen en op een duurzame manier met elkaar verbonden zijn.

CHALLENGE - van extractivisme naar regeneratief

Ontwerpvraag

Bedenk een beleidsinstrument, product of dienst die een uitdaging vormt voor het dominante discours over technologie dat de big tech bedrijven ons voorschotelen.

Toelichting

Het universele recht om adem te halen

Denk aan beleid of technologie die meer regeneratief dan extractief wil zijn, wat betekent dat het meer wil teruggeven aan de planeet dan het neemt (of in ieder geval evenveel wil geven als het neemt). In de geest van de Afrikaanse archieven van Mbembe kun je inspiratie putten uit inheemse praktijken die om het rentmeesterschap van de aarde voor toekomstige generaties draaien. Het hoeft geen totaal nieuw beleid of product te zijn, maar kan ook een nieuw ontwerp voor een bestaand product zijn, waarin de bovengenoemde waarden zijn opgenomen. En het moet geschikt zijn voor onze hedendaagse westerse cultuur.